

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

35

Београд 2013

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

СВЕТЛАНА ЈАНЧИЋ, главни и одговорни уредник (Београд)
Проф. др ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, уредник (Београд)
ВЛАДАН ТРИЈИЋ, секретар Одбора (Београд)
Проф. др АКСИНИЈА ЦУРОВА (Софија), инострани члан САНУ
АНАТОЛИЈ ТУРИЛОВ (Москва), инострани члан САНУ
РАДОМАН СТАНКОВИЋ (Београд)
КАТАРИНА МАНО-ЗИСИ (Београд)
Др ЈАСМИНА НЕДЕЉКОВИЋ (Београд)
Доц. др ДРАГАНА НОВАКОВ (Београд)
Мр ДРАГАН ПУРЕШИЋ (Београд)

EDITORIAL BOARD

SVETLANA JANČIĆ, editor-in-chief (Belgrade)
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)
VLADAN TRIJIĆ, secretary of the board (Belgrade)
AKSINIA DŽUROVA (Sofia), SASA foreign member
ANATOLY TURILOV (Moscow), SASA foreign member
RADOMAN STANKOVIĆ (Belgrade)
KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)
JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)
DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Assistant Professor (Belgrade)
DRAGAN PUREŠIĆ, MA (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

АНАТОЛИЈ ТУРИЛОВ, инострани члан САНУ
Проф. др ВОЈИН С. ДАБИЋ
Проф. др ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ
Проф. др МИРОСЛАВ ТИМОТИЈЕВИЋ
Доц. др ИРЕНА ШПАДИЈЕР

REVIEWERS

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member
VOJIN S. DABIĆ, Ph.D. Associate Professor
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor
MIROSLAV TIMOTIJEVIĆ, Ph.D. Professor
IRENA ŠPADIJER, Ph.D. Assistant Professor

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА* остварено је уз финансијску помоћ Министарства просвете и науке Републике Србије и Министарства културе и информисања Републике Србије

ПРИЧАСТАН У НЕДЕЉУ ПАСХЕ

Зоран Ранковић*

Апстракт: У овоме раду аутор указује на један богослужбени текст који се ретко среће у словенској рукописној традицији. Реч је о причасну на Пасху који је исписан у Цветном триоду (крај 13. – почетак 14. века), а чува се у Библиотеци Српске епархије будимске у Сентандреји. Својим садржајем, причастан прати део пасхалног причасна који је посведочен у грчкој рукописној традицији. Приложени текст причасна прати коментар који се односи како на сам рукопис тако и на сам текст причасна.

Кључне речи: српскословенски језик, литургија, историја богослужбених текстова, Цветни триод, Пасха, причастан, литургија.

У Библиотеци Српске епархије будимске у Сентандреји чува се, између осталих рукописних књига, и један *Цвейни ѿриод*, познат и као *Ловрански ѿриод* – назван тако по месту Ловри у чијој га је цркви ђакон Павле Каплан пронашао и приложио Епархијској библиотеци.¹ Међу текстовима Ловранског цветног триода налази се кратки текст особеног *ѿричасна* на литургији на празник Пасхе или Васкрсења Господа Исуса Христа.

У овоме раду доносим издање овог причасна, као и пасхалне херувимске песме, уз коју је пасхални причастан и исписан. Уз приређено издање овог богослужбеног текста стоји коментар који се односи како на рукопис у коме се песма налази тако и на сам текст причасна.

* Зоран А. Ранковић, Православни богословски факултет, Београд, zrankovic@bfspc.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру пројекта *Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне ѿрејѿосѿавке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена ѿрсѿекѿива*, евиденциони број 179078, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Синдик 2000/2001, 402.

Ловрански цветни триод има 155 листова, представља конволут – састоји из три дела која су исписана у различита времена.

Основни део (31–39, 43–141 л.) исписан је на пергаменту, крајем 13. или почетком 14. века.² Величина листова је 245 × 180 мм, текст величине 218 × 150 мм исписан је двостубачно, број редова у ступцу није уједначен, варира 29–31, основни текст је исписан мастилом тамно браон боје а наслови киноваром.

Други део (1–30, 40–42, 142–154 л.) исписан је на папиру величине 245 × 180 мм и 242 × 180 мм (40–42 л.). Текст је различите величине: 170 × 110 мм (1–30 л.) и 180 × 115 мм (40–42, 142–154 л.) а исписан је у једном ступцу са варијабилним бројем редова: 21–24 (1–30 л.) и 22 (40–42, 142–154 л.). Текст су исписале две руке у исто време, у другој половини 16. века. Један од писара пише полууставним писмом са доста брзописних потеза, док други писар пише калиграфским полууставом. Овај други писар оставио је и запис тајнописом који, када се рашчита, гласи: „Писа дијак Јован многогрешни“.³ На листу 15v рука једног писара, можда и трећег, исписала је неколико редова – крај стихире – брзописом.

Трећи део (155 л.) исписан је на пергаментном листу, палеографском анализом датиран је крајем 12. или почетком 13. века. Лист величине 238 × 178 мм исписан је двостубачним текстом величине 232 × 170 мм са 36 редова у ступцу, уставним писмом које „доста личи на писмо у Охридском апостолу из 12. века“.⁴ Језик овога листа има обележја македонске редакције. Заступљено је писање само непрејотованог назала задњега реда – ж (да тж прославаж, вопнж тн, ѓкнсте сж, нс тлж).⁵ Група ја означена је са а (пћнна) и, чешће, са ѓ (ѓко, покаћниѓ), што одликује македонску редакцију.⁶ У тексту је посведочен пример развијања вокалног призвука иза старог вокалног р (правородн.ж.ж), што је карактеристично за неке југоисточне македонске говоре.⁷ Среће се писање њ али и облик који подсећа на њ, а заступљено је и писање њ уместо пуног вокала (дногѓх сн, ѓсте, ѓслен, кѓпанне). Има примера у којима се не пише *ейеншејско л* (на *земн*). У 1. л. плурала презентата атематских глагола

² Синдик 2000/2001, 402.

³ Стефановић 1997, 38.

⁴ Стефановић 1997, 40.

⁵ О мешању назала види: Конески 1966, 39–41.

⁶ Конески 1966, 44. Ова црта се среће и у бугарским споменицима: Мирчев 1963, 108.

⁷ Конески 1966, 34.

јавља се наставак *-ме* (г(оспод)н мы есме люд(н)ѣ твож), који се среће први пут у охридским текстовима из 12–13. века.⁸ У облику *дондосте* јавља се стари наставак 2. л. плурала аориста *-сѣе*.⁹ Лист садржи неколико песама за сада неидентификованог канона.

Пасхални причастан исписан је на листу 64, после пасхалне херувимске песме, чији је почетак на претходном листу – 63v. После рубрике која садржи напомене о богослужбеним особеностима литургије на Пасху, стоји и син пон вѣдѣсто нже хероубиць, после чега следи текст пасхалне херувике, а потом и причасна. Тиме се завршава поредак богослужења за празник Пасхе.

Листови са текстом херувимске песме и причасна припадају основном, старијем, делу кодекса. Овај део исписан је ситним уставом, правилним потезима у обликовању слова. Слово *z* исписано је са репићем који дубоко залази у доњи међупростор, *n* са водоравном спојницом на средини висине стубова и украсном тачком на средини спојнице, *st* код *р* дубоко залази у доњи међупростор савијајући се доњим делом улево, *t* једноного са пречкицом нагнутом улево, *ы* са десним делом слова пресеченим украсном цртом, надредно *ε* у финалном слогу исписано је окренуто улево и са дугим протањеним језичком и украсном тачком на средини. Украсна тачка на спојници среће се готово доследно на иницијалном великом *и*. Титла је исписана као једноставна црта са тачком на средини, интерпункцијски знак тачка стоји на доњој линији реда.

Текст је писан рашким правописом, али се уочавају и црте ранијег српског правописа. Групе *ја* и *је* исписане су прејотованим вокалима: *краснаѣ, вѣснаѣ, нѣго, нѣрѣѣ, вѣзоупникѣ;* секвенца *је* у иницијалном положају, на почетку веће текстуалне целине, могла је бити исписана и киноварним широким *ε*: *εг(д)а*, на крају реда понекад је обележена надредним *ε* које је окренуто улево. Секвенце *ѣа, ѣа* и *ѣе* обележене су вокалима са прејотацијом: *зѣцѣѣ, г(оспод)нѣѣ, прѣбавникѣ*, док се код означавања секвенце *ѣе* јавља варирање: *нзбавленнѣ, волею, капак*. Среће се: стара палаталност *р* (*сѣѣрѣннѣѣ*), удвајање вокала *а, и* (*врѣѣнааго, ѿ лютааго, таако, вѣнндоу, д(оу)х(о)вѣннѣ*), писање *і* на крају реда (*вѣ црѣ(с)твнѣ*). Јавља се писање *ф* уместо *п*: на *агрифннѣ*. Међу облицима се среће стари сигматски аорист: *рѣхъ*.

⁸ Конески 1966, 162.

⁹ Конески 1966, 166–167.

Литургија је најважнија света тајна Цркве, срж њенога живота, она је сабрање верних – ели то ауто – у пасхалној радости. У литургији се разликују два дела: први део – литургија речи – обухвата појање, читање и прозбе, а други део – литургија тајне – обухвата вршење свете тајне евхаристије, приношење дарова, освећење и причешће.¹⁰ Оба дела литургије имају непроменљиве и променљиве делове. Непроменљиви делови имају за циљ да олакшају служење литургије и учествовање у њој, док се променљивим деловима избегава монотонија.¹¹ Причастан спада у променљиви део литургије.

Причастан (киноник) је псаламски стих који се пева или чита а има за циљ да испуни време које је неопходно за причешће свештенослужитеља и вернога народа. Певање причасна траје колико и само причешће.¹² На сваки стих псалма, из којег је узет причастан, пева се стих са припевом „Алилуја“ – причастан, и то за време док трају припремне радње за свето причешће, причешће свештенослужитеља и, у наставку, после позива „Са страхом Божијим и вером приступите“, причешће вернога народа.¹³ Псалом је, дакле, певан читав, антифоно, или се читао, са причасним као припевом после сваког стиха.

Приликом избора стиха причасна узимано је у обзир да се тај стих односи на свето причешће или, што је карактеристично за касније причасне, да се односи на празник. С једне стране, садржај причасна требало је да побуди верне да приступају светом причешћу. Такви су нпр. причасни: „Окусите и видите да је добар Господ...“ (Пс. 33, 8), „Чашу спасења примићу, и име Господње призваћу...“ (Пс. 115, 4) и други који у данашњем богослужбеном поретку нису више у употреби.¹⁴ Ови причасни су певани на свим литургијама будући да је тема њихова садржаја била света тајна причешћа. С друге стране, за причасне се постепено узимају псаламски стихови који се пророчки односе на теме празника, на карактеристике светих или других црквено-богослужбених пригода. По своме садржају и односу јављају се и називи појединих причасних стихова: „причастан дана“, „причастан светог“, „причастан празника“.¹⁵ Јавља се и недељни славословни причастан „Хвалите

¹⁰ Фундулис 2004, 157.

¹¹ Фундулис 2004, 213–215.

¹² Фундулис 2007, 151.

¹³ Фундулис 2004, 203.

¹⁴ Фундулис 2007, 152.

¹⁵ Никольский 1995, 447.

Господа са небеса...“ (Пс. 148, 1), као и разни причасни за Господње празнике, празнике анђела, апостола, пророка, мученика, преподобних и других чинова светих, али и причасни заупокојених служби, освећења цркве и тако даље.

Упоредо са причаснима узетим из псаламских стихова, појавили су се и други, више као изузеци, причасни узети из Новозаветних текстова, али који се својим садржајем односе на свето причешће или празник. Тако се нпр. као причастан празника Богојављења јавља стих „Јер се јави благодат Божија спасоносна свима људима“ (Тит. 2, 1) а као причастан празника Преполовљења стих „Који једе тијело моје и пије крв моју, у мени пребива и ја у њему“ (Јн. 6, 56).

Појављују се, такође, и причасни који нису Светописамског карактера, него су узети из одређене химнографске творевине. Тако нпр. причастан Великога четвртка је „Прими ме данас, Сине Божији, за причасника Тајне Вечере Твоје...“, као што је причастан Пасхе „Тело Христово примите, (од) извора бесмртнога окусите“.¹⁶

Причастан је имао свој нарочити историјски развој. Престао је да се чита читав псалам, тако да је остао само стих причасна. О употреби причасна на литургији од давнина, сведочи и његово присуство на инославним литургијама.¹⁷ Постоје и причасни о којима сведочи рукописна традиција, али се данас не употребљавају. У такву групу примера спадају причастан „Као што чезне јелен за изворима вода, тако чезне душа моја Теби, Боже“ (Пс. 41, 1)¹⁸ и стари причасни Недеље месопусне: „Радујте се праведни“ и „Нека се испуне уста наша хвале твоје...“.¹⁹

За причастан Пасхе посведочено је у грчкој рукописној традицији постојање пет стихова који су преузети из одређене црквене химнографске творевине: „1. Велика је тајна Твога, Христе, Васкрсења. 2. Добровољно си дошао на страдање, Бесмртни. 3. Тада и ад сретнувши Те огорчи се, јер му је одузета власт над душама. 4. Тада се обрадова и Марија мироносица, поклонивши се Богу испред гроба. 5. Реците Петру и осталим апостолима да је васкрсао из мртвих Бесмртни“.²⁰ На почетку и између стихова пева се причастан. Пасхални причастан у Ловранском

¹⁶ Фундулис 2007, 153.

¹⁷ Скабаланович 2004, 651.

¹⁸ Фундулис 2004, 204.

¹⁹ Скабаланович 2004, 652.

²⁰ Фундулис 2004, 204.

цветном триоду својим другим делом сличан је петом стиху причасна посведоченог у грчкој рукописној традицији.

У српским рукописним цветним триодима као причастан Пасхе наводи се „Тело Христово примите, (од) извора бесмртнога окусите“. Само се, према мојим сазнањима, у Цветном триоду Народне библиотеке Србије Рс 292 (у даљем тексту НБС 292), писаном 1565/75,²¹ наводи причастан текстолошки истоветан пасхалном причасну из Ловранског триода. Наиме, у НБС 292 на л. 55, у оквиру службе на Пасху, стоји исписано: на лѹтоуѣрѣѣн, хероуѣѣд'ска пѣснь и следи текст пасхалне херувике.²² После ње стоји причасна друга и исписан је текст стандардизованог причасна „Тело Христово примите, (од) извора бесмртнога окусите“. На доњој маргини, исти писар, исписује наслов при(т)в(астънь) на п(...) и текст причасна као и у Ловранском триоду. У Ловранском триоду овај особени пасхални причастан означен је као главни, а „Тело Христово примите, (од) извора бесмртнога окусите“ као други. У НБС 292 такође је овај причастан, иако написан на доњој маргини, први или „главни“ причастан литургије на Пасху.

Осврт на причастан Пасхе засведочен у рукописном Ловранском цветном триоду представља мали, али пажње вредан, прилог за познавање литургијске праксе у Српској православној цркви. Трагајући за изворима и рукописима из којих је овај причастан преписан или унесен у овај српски рукописни Цветни триод – у случају овога пасхалнога причасна за изворником са древним садржајем – трагамо и за изворима за српску литургијску традицију, а шире – и за српско богословље.

У приређеном издању спроведена су следећа начела: надредни знаци су изостављени, натписана слова спуштена су у ред и означена изломљеном заградом, реконструисана слова означена су полукружном заградом, задржана је изворна интерпункција.

²¹ Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986, 237–238.

²² Текст пасхалне херувике из више српских рукописа в. Ранковић 2007–2008, 367–371.

и снн пон вьдѣсто нже хероуѣнѣмъ:✠

вѣста х(рн)(с)(т)е ѿ гроба яко снаьнь. и посради ненавидеще те. испросше бо оу пнлата стрѣци тѣло тво(е). и печати на каменн положнше. и страже прнставнше. ѿ тѣхъ ѡслаѣпннна. неволю вьскр(ь)(с)(е)ннн показаше. и нехотеше намъ бл(а)говѣстнше въ те вѣроующнмъ. яко прнде въ цнрь. и д(ѣ)в(н)т(ь)скоу оутробоу съблюде неглѣннуу. тако и ѿ гроба вьскр(ь)се знаменану каденуу. показак е(о)ж(ь)(с)тво. вьсн оубо ра(д)ующе се вьзоупнннмъ кмоу. нздн лю(д)и свои тл(о)в(ѣ)колюкте нз роукы варьварь повѣж(д)ающнхъ ны. и сп(а)сн д(оу)ше наше :

прн(ч)астьнь. прндѣте вѣрны прнтыцѣмъ въ галнлѣю. тоу бо оузрнмъ г(оспод)а вьставша нз црствыхъ възкѣстнте петрови и прочнмъ оученнкомъ яко вьскр(ь)се х(рн)(с)(тос)ъ: дроу(г)(ын): тѣло х(рн)(с)(то)во прндѣте нсто(ч)(нн)ка:✠

THE COMMUNION HYMN IN THE PASCAL WEEK

ZORAN RANKOVIĆ

In this essay the author points to one liturgical text which is rarely found in the Slavonic manuscript tradition. It is Pascal communion hymn which was written in the Pentekostarion (the end of the 13th and the beginning of the 14th century) and it has been preserved in the Library of the Serbian Diocese of Buda in Szentendre. With its content, the communion hymn follows the part of the Pascal communion hymn which is found in the Greek manuscript tradition. The enclosed text of the communion hymn follows the comment concerning the manuscript itself and the text of the communion hymn.

Keywords: Serbian Church Slavonic, liturgics, history of liturgical texts, Pentekostarion, Passover, communion hymn, liturgy.

ЛИТЕРАТУРА

- Конески 1966: Б. Конески, *Историја македонској језика*, Београд 1966.
- Мирчев 1963: К. Мирчев, *Историческа граматика на българския език*, София 1963.
- Никольскій 1995: К. Никольскій, *Пособіе къ изученію Устава боіослуженія православној церкви*. Издание седмое, С. – Петербургъ 1907, Переиздание Москва 1995.
- Ранковић 2007/2008: З. Ранковић, *Пасхална херувимска ѿсма у српскословенском ѿреводу*, Археографски прилози 29–30 (2007–2008) 367–371.
- Синдик 2000/2001: Н. Синдик, *Приновљене рукописне, сѣаре и реѿке шѿамѿане књиѿе у Библиотѿеци Српске ѿправославне ѿархије будимске у Сентѿандреји*, Археографски прилози 22/23 (2000/2001) 401–443.
- Скабаланович 2004: М. Скабаланович, *Тумачење ѿиѿика*, Шибеник 2004.
- Стефановић 1997: Д. Стефановић, *Ловрански ѿриод – најсѿарија црквена књиѿа у Будимској ѿархији*, Српски календар за просту 1997. годину, Будимпешта 1997.
- Фундулис 2004: Ј. Фундулис, *Лиѿурѿика, I*, Краљево 2004.
- Фундулис 2007: Ј. Фундулис, *Лиѿурѿичке недоумице*, Краљево 2007.
- Штавлѿанин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић 1986: Љ. Штавлѿанин-Ђорђевић, М. Гроздановић-Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије, 1*, Београд 1986.